

va Žigmanova i Marija Bare, koji je vriedan i nadasve informativan bibliografski prilog, pod naslovom *Monografije o Hrvatima u Vojvodini od 1990. do 2008. — osnovne informacije*. Osim bibliografskoga popisa monografija, članak donosi i kratku povijest bibliografske djelatnosti vojvodanskih Hrvata: od Stjepana Bartolovića 1933. i 1940, preko Ivana Kujundžića 1968. do Tomislava Žigmanova 2005, a spominju se i dvije personalne bibliografije (Milovana Mikovića o djelima Ante Sekulića te Petra Marije Radelja o djelima Tome Vereša).

Godišnjak na 281 dobro uređenoj stranici posve zadovoljava i svojom grafičko-tehničkom, i likovnom opremljenošću.

Da zaključimo: prvi svezak *Godišnjaka* vrlo je vrijedno i informativno štivo ne samo za čitatelje s ruba hrvatskoga nacionalnog prostora nego i mnogo šire, jer je riječ o znanstvenoj inkorporaciji, uvjetno rečeno, rubnih tema u hrvatski znanstveni prostor (npr. članak mađarskoga autora Totha o utjecaju franjevaca Bosne Srebrene na stanovništvo Ugarske i Transilvanije od XVI. do XVIII. st.). Susljedno, *Godišnjak* je s više znanstvenih i stručnih gledišta predstavio višegodišnju produkciju vojvodanskih Hrvata (ali i drugih), o temama vezanima uz vojvodanske Hrvate (i druge). Čitateljstvu stoga ulijeva povjerenje ponajprije zbog ozbiljna pristupa temama i njihovoj realizaciji, a obećavajuća rečenica glavnoga urednika iz uvodne prolegomene da će »sljedeći svesci [...] donositi prvoobjave radnji kao rezultat našega planskog djelovanja« samo ga potvrđuje. Poželimo *Godišnjaku*, ali i njegovu nakladniku Zavodu za kulturu vojvodanskih Hrvata u Subotici da postanu okosnica i poticatelj znanstvenih istraživanja na do sada nedovoljno proučavanom području, a novi naraštaji znalaca i znanstvenika neka u novim uvjetima nastave tragom koji su im naznačili njihovi preci.

Jasna Ivančić

Marijan Steiner, *Teološke i liturgijske teme*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2009, 215 str.

Knjiga M. Steinera ima dvije tematske cjeline, uz autorov kratki *Predgovor*. Prva cjelina pod naslovom *Teološke teme* sadrži sedam podnaslova (Kršćanstvo — nada za treće tisućljeće, Filozofsko-teološki pogled na život u odnosu prema prirodoznanstvenom, Teologija sakralne umjetnosti, Lik Isusa Krista u filmovima, *Milost* u odgojnom procesu, Sakramenti pomirenja i Euharistije — put uzajamnog prihvaćanja u obitelji, Poklonstveni karakter euharistije). Druga cjelina s naslovom *Liturgijske teme* ima šest podnaslova (Liturgijska raznolikost u prošlosti i liturgijski pluralizam u sadašnjosti, Liturgija i glazba, Misa Srca Isusova prije i poslije II. Vatikanskog sabora, Intercesije u euharistijskoj molitvi, Novi Obrednik egzorcizama, Liturgija kršćanske smrti). Tematsku okosnicu cijele knjige čini »kršćanska nada« na kojoj se temelji »bit kršćanstva«. Na tim osnovama je autor osmislio i u nizu članaka predočio kršćansku viziju i kršćanski put u dvadeset i prvo stoljeće. Budućnost naslućena u »novom ruhu«, izražena kroz ljudski optimizam te protkana kršćanskom nadom, ima svoj kontinuitet u povijesnome tijeku. Ma koliko razne sile narušavale taj tijek, on se održao u svojoj nepovredivosti i čistoći kao залог budućnosti. Što je održalo taj kontinuitet kršćanskih vrednota? Uz kršćansku nadu usko je vezana »Božja milost«. Te dvije sintagme, moglo bi se reći u određenom smislu, sadrže misaonu podlogu ove knjige. Autor kroz niz članaka uz njih veže činjenice, prosudbe i razmišljanja teoloških poimanja i liturgijskih čina. Ovim prikazom nije moguće obuhvatiti sve članke posebno, pa ćemo učiniti izbor, i to iz svake tematske cjeline po tri članka. To ne znači da ostali neće biti dodirnuti u sklopu cjelovitoga prikaza knjige.

U prvome članku *Kršćanstvo — nada za treće tisućljeće*, u promatranju pozitivnih i negativnih događanja, autor navodi da »suvremena katolička teologija u vjери otkriva snažnu logiku milosti« (str. 12), kao plod Božjega djelovanja. Kršćanska teologija prati i negativna zbivanja kroz koja se naslućuje, pa i otkriva pozitivna Božja poruka, »koju valja izdvojiti iz negativnih zbivanja«. Teološka znanost promatra i prati znakove vremena prema kriterijima Evanđelja, što znači da je Duh Božji tijekom povijesti prisutan u čovječanstvu. Stupovi čovječanstva kao nositelja kršćanskih vrednota su: Crkva koju je kao zajednicu kršćana utemeljio Krist, zatim obitelj kao »duhovna utroba« (sv. Toma Akvinski) koja osnažuje kršćanstvo i pojedinci koji su se, u okrilju Božje providnosti, dali na služenje čovjeku i čovječanstvu. Takvi nositelji kršćanskih vrednota nalaze svoje uporište u *križu* kojemu pripada središnje mjesto u kršćanstvu. Križ je za kršćanina simbol patnje i trpljenja po uzoru na Isusa Krista. Ova knjiga donosi dosta primjera u kojima se prepoznaju plodovi Kristove patnje. Kršćanski pojedinci koji su to prepoznali u Kristu mogu postati nositelji budućnosti čovječanstva. »Oni će biti jedini životni prostor obnove, produhovljenja i ozdravljenja, kako same Crkve, tako i svijeta općenito.« (Str. 13) Takvi su ljudi nositelji života kakav se krije u sintagmi »biti za druge«. Oni slijede zakon kršćanske egzistencije koja isključuje egoizam, a promiče altruizam. »Biti za druge« znači slijediti egzistenciju Isusa Krista. Kršćanstvo utemeljeno na tim osnovama ima budućnost. »Crkva kao zajednica kršćana navješćuje budućnost ističući kako ona započinje u povijesti, 'ovdje i sada'. Tako će Crkva uvijek moći biti navjesticateljica nove, bolje i ljepše budućnosti...« (Str. 18)

U ovoj knjizi naglašen je i kršćanski odgoj. Steiner u članku *Milost u odgojnom procesu* govori o odgoju kao procesu koji se temelji na dinamici razvoja i

usavršavanja. Traje od čovjekova nastanka do punine čovječanstva. Čovjek je po svojim predispozicijama religiozno biće. Zato mu je potreban kršćanski odgoj, koji je za razliku od naravnoga odgoja usmjeren nadnaravnim ciljevima. Kršćanski se odgoj temelji na istinama kršćanske vjere, osobi i poruci Isusa Krista te nazočnosti Božje milosti. Kršćanski se odgajatelji u svojoj djelatnosti oslanjaju na Božju milost, za koju autor kaže da je »upravo konstitutivna za kršćanski odgoj«. (Str. 75) Milost mijenja čovjeka, pa se na nju moraju oslanjati i odgajatelji i odgajani. Kršćanski odgoj odgovara ljudskoj naravi. Služi se uobičajenim pedagoškim metodama, ugrađujući u svoje djelovanje nadnaravna sredstva kao što su razmatranje, molitva, sakramenti, kršćanska etika, liturgija, duhovni život, vjeronauk. I Crkva odgaja. Ona se služi biblijskom pedagogijom koja je utemeljena na odrednicama Svetoga Trojstva. Izvori odgojiteljske nauke su: »odgojna milost« i Sveto pismo. Isus Krist je također odgajao i ostavio primjer dobroga odgojitelja, jer je to i pokazao svojim primjerom. Autor navodi četiri kreposti koje je Krist primjenjivao u svome odgojnom postupku: poniznost, poslušnost, blagost i strpljivost. Svojim primjerom služenja potaknuo je odgajatelje da se potpuno posvete odgajaniku.

Lik Isusa Krista je dominantan u objema temama. U teološkim temama više se očituje kao učitelj, a u liturgijskim kao spasitelj. U svome naučavanju uspostavio je i sakramente. U članku *Sakramenti pomirenja i Euharistije — put uzajamno-ga prihvaćanja u obitelji*, navedena su samo dva osobito važna sakramenta: pomirenje i euharistija. Čovjek se u svojoj ljudskoj nesavršenosti i prijestupima udaljuje od Boga. Krist je uspostavio sakrament pomirenja kako bi čovjek (preko svećenika kao služitelja) popravio narušene odnose s Bogom i ljudima te ponovno uspostavio prijateljstvo. Sakrament euharistije je središnji, i svi su sa-

kramenti usmjereni prema njemu. »U Euharistiji Krist nije prisutan samo svojom moći kao u ostalim sakramentima, nego i osobno sa svojom božanskom i ljudskom biti.« (Str. 92) U skladu s autorovim riječima, kruna euharistijskoga slavlja je pričest, u kojoj se ostvaruje »jedinstvo s Kristom po svetoj euharistijskoj gozbi«. (Str. 93)

Drugu tematsku cjelinu čine *Liturgijske teme*. Kako i sam Steiner navodi u *Predgovoru* knjige, oba tematska podružja se dodiruju, pa i prožimaju. U prikazu prvoga dijela to smo donekle i osvijestili.

U prvome članku ove cjeline, *Liturgijska raznolikost i liturgijski pluralizam u sadašnjosti*, u skladu s konstitucijom o svetoj liturgiji *Sacrosanctum Concilium* Drugoga vatikanskog sabora, navedeno je da se liturgija »sastoji od nepromjenjivoga dijela koji je božanski ustanovljen i od promjenjivih dijelova«, koji se tijekom vremena mogu ili moraju mijenjati »ako su se u njih možda uvukle pojednosti koje manje odgovaraju prisnoj naravi same liturgije...« (Str. 115) Polazi se od činjenice da je sam Isus Krist na Posljednjoj večeri zacrtao temeljne odrednice i ostavio slobodu »daljnjoj inicijativi apostola u oblikovanju liturgije«. (Str. 116) Apostoli su to činili prema prilikama u kojima je živjela pracrkva. Pritom su čuvali liturgijsku jedinstvenost. Ali kad se ta tradicija apostolskoga vremena počela zaboravljati (prije cara Konstantina, 4. st.), počele su se uvlačiti neprikladnosti u bogoslužnu praksu. Te prevelike slobode prekinute su *Tridentiskim saborom*, koji je održan sredinom 16. st., pa je liturgijski obred doživio strogu »uniformiranost i centraliziranost«. Drugi vatikanski sabor izvršio je obnovu liturgije, čiji je princip »jedinstvo u različitosti«. A crkveni poglavari čuvaju jedinstvo mjesne s općom Crkvom.

Liturgija je sveti čin koji se odvija između Boga i ljudi, navodi Steiner u članku *Liturgija i glazba*. Liturgijski čin je

mjesto susreta s Isusom Kristom. Glazba kao njegov sastavni dio ima veliku sugestivnu moć. Ona je integralni dio liturgije, a ne njezin ukras. Liturgija se odlikuje i poetičnošću, koja se očituje u biblijskim tekstovima, a osobito u onima koji su lirski intonirani (psalmi, himni, poslanice...). Poezija i glazba su usko povezane. Autor navodi »da svaka riječ u liturgiji nosi glazbeno ruho« (str. 139). I drugi oblici istinskoga umjetničkog stvaralaštva pridonose veličanju liturgijskoga slavlja jer je kršćanski umjetnik, na određeni način, »Božji suradnik i stvaratelj«, a koncilska konstitucija o liturgiji kaže: »Neka se svi umjetnici, koji potaknuti svojom nadarenošću kane služiti Božjoj slavi u svetoj Crkvi, uvijek sjećaju da se tu radi o nekom nasljedovanju Boga Stvoritelja.« (Str. 49) Umjetnost kao sastavnica bogoslužja duboko se doimlje istinskoga vjernika i podiže njegovu pobožnost. Papa Ivan Pavao II odobrio je novi *Obrednik egzorcizma* godine 1998. kao dio Rimskog obrednika. Iste je godine i objavljen Dekretom Kongregacije za bogoslužje i disciplinu sakramenata. U članku pod tim naslovom Steiner govori o pojavi zla, zlih duhova, đavla, Sotone od ranih kršćanskih dana do danas, te njihovu djelovanju tijekom povijesti. Spoznaju zla Krist je predočio svojim učenicima u molitvi Očenaš, koju ih je i naučio moliti. Molitvom Očenaš vjernik se izravno obraća Bogu iskazujući mu poštovanje i zazivajući pomoć i zaštitu (»izbavi nas od zla«). Na toj su se osnovi od najranijih dana u Crkvi pojavili pobožni zazivi vjernika, moleći Boga da ih »oslobodi svih zala, napose đavolskih zasjeda i napasti«. (Str. 173) Time je Krist ukazao i na pojavu zla u svijetu. I njega je davao kušao i napastovao, nastojeći ga odvratiti od poslanja koje mu je dao Otac Nebeski.

Kršćanski su se pisci od najranijih vremena i tijekom povijesti bavili djelovanjem Sotone u svijetu. »Većina otaca vidi počelo pada, odnosno grijeha palih anđela u njihovoj oholosti... Cilj im je da postanu sasvim neovisni i da se pred-

stave kao Bog« (str. 177). Sveti Toma Akvinski također smatra da »bit grijeha anđela« počiva u njihovoj oholosti. Neki teolozi osporavaju »postojanje zlih duhova«. Smatraju da su »oni samo dio biblijske slike svijeta koja više ne pristaje u naše suvremeno poimanje...« Takvo poimanje ne bi bilo u skladu s kršćanskim vjerovanjem. Pozivajući se na Četvrti lateranski i Prvi vatikanski sabor, teolog Karl Rahner upozorava da se i u Bibliji egzistencija anđela i demona izriče, a ne samo pretpostavlja kao hipoteza« (str. 179). Lateranski je koncil postavio temelje katoličkoga učenja o zlim duhovima, koje ima svoje početke na prijašnjim saborima i nastavke na kasnijima. A Tridentni sabor, sažimajući nauk sv. Pavla, naglašava da je čovjek grješnik »u vlasti đavla i smrti«. No Bog nas je izbavio iz »vlasti tame«, opraštajući nam grijeha (str. 180). Drugi vatikanski sabor u svojim raspravama o anđelima i demonima spominje da nas je Krist spasio svojom smrću i uskrsnućem i »otrgnuo nas iz ropstva đavla i grijeha«. I pape Pavao VI i Ivan Pavao II govorili su o zlim duhovima, o njihovu djelovanju te o obrani. U vezi s time autor navodi da svu ljudsku povijest prožima teška borba protiv moći »mraka« i »trajati će po riječi Gospodnjoj sve do posljednjega dana«. (Str. 181) Potrebna je zaštita od đavolškoga djelovanja. Najbolja obrana je povezanost s Bogom urednim životom, putem molitve, čestim pristupanjem sakramentima (osobito sakramentima pokore i euharistije), povezanošću s Blaženom Djevicom Marijom...

Ako »mračne sile« (zli dusi) ovladaju čovjekom, govorimo o opsjednuću, koje Crkva liječi blagoslovinom, a zove se egzorcizam Prema (grč. riječi exokizein — zaklinjati i lat. exorcizare — izgoniti zle duhove). S obzirom da se opsjednuće ponekad manifestira kao psihička ili psihijatrijska bolest, prethodno se mora utvrditi o čemu je riječ (o bolesti ili opsjednuću). Autor navodi tri znaka koji upućuju na opsjednuće: mržnja prema sakralnome, opsjednuta osoba pokazuje sposobnosti koje nema u normalnome stanju, te način na koji se manifestiraju

te pojave — suprotne su znanstvenim. Kad se utvrdi da se te pojave ne mogu tumačiti psihološko-psihijatrijskom znanostima, egzorcist smije zaključiti da je riječ o demonskom opsjednuću. Egzorcizam se vrši prema Obredniku. Do Novoga obrednika (1998) upotrebljavao se Rimski obrednik iz 1614. godine. Novi obrednik, uz manje izmjene, ostaje na tragovima tradicije. Sastoji se od uvodnoga *Dekreta*, kratkoga *Predgovora* u kojem se »ističe da je Krist pobjednik đavla svojim vazmenim otajstvom smrti i uskrsnuća« (str. 190). Zli duhovi djeluju na osobe, stvari, mjesta, pojavljuju se na razne načine. Zatim slijedi šest odsjeka s vlastitim naslovima koji donose teološko utemeljenje egzorcizma. Prvi uvodni odsjek s naslovom »Kristova pobjeda i moć Crkve protiv zlih duhova« ističe vjeru Crkve u jednoga Boga. Drugi odsjek pod naslovom »Egzorcizmi u posvećenoj službi Crkve« sadrži mali egzorcizam u vrijeme katekumena. Treći odsjek ima naslov »Služitelj i uvjeti za vršenje velikoga egzorcizma« — obred velikoga egzorcizma nad opsjednutima mogu vršiti samo svećenici koji od mjesnoga ordinarijata dobiju posebno i izričito dopuštenje. Četvrti odsjek nosi naslov »Vršenje obreda« — uz obred molitve pozornost se pridaje kretnjama: znaku križa, polaganju ruku, škropljenju blagoslovljenom vodom... Naslov petoga odsjeka je »Okolnosti i prilagodbe« — govori se na što treba pripaziti svećenik dok vrši obred egzorcizma i kako ga može prilagoditi u pojedinim okolnostima. A naslov šestoga uvodnoga odsjeka glasi »Prilagodbe za koje su nadležne biskupske konferencije (navodi se mogućnost prilagodbe prema kulturi i običajima pojedinih naroda, a uz suglasnost Svete Stolice).

Knjiga *Teološke i liturgijske teme* Marijana Steinera kao cjelina, i sadržajima i svojom usmjerenošću, praktične je naravi i vrlo je prikladna za osobnu izgradnju i oblikovanje svakoga zainteresiranog vjernika.

Ivanka Bubalo